

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Facultatea de Istorie • Centrul de Studii Clasice și Creștine

Nr. 20-2/2025

CLASSICA & CHRISTIANA

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI

Classica et Christiana

Revista Centrului de Studii Clasice și Creștine

Fondator: Nelu ZUGRAVU

20/2, 2025

Classica et Christiana

Periodico del Centro di Studi Classici e Cristiani

Fondatore: Nelu ZUGRAVU

20/2, 2025

ISSN: 1842 – 3043
e-ISSN: 2393 – 2961

Comitetul științific / Comitato scientifico

Moisés ANTIQUEIRA (Universidade Estadual do Oeste do Paraná)
Sabine ARMANI (Université Paris 13-CRESC - PRES Paris Cité Sorbonne)
Immacolata AULISA (Università di Bari Aldo Moro)
Andrea BALBO (Università degli Studi di Torino)
Antonella BRUZZONE (Università degli Studi di Sassari)
Livia BUZOIANU (Muzeul Național de Istorie și Arheologie Constanța)
Claudio César CALABRESE (Universidad Panamericana - Campus Aguascalientes)
Dan DANA (Centre National de la Recherche Scientifique/HiSoMA (UMR 5189), Lyon)
Beatrice GIROTTI (Alma Mater Studiorum - Università di Bologna)
Maria Pilar GONZÁLEZ-CONDE PUENTE (Universidad de Alicante)
Attila JAKAB (Civitas Europica Centralis, Budapest)
Fred W. JENKINS (University of Dayton)
Domenico LASSANDRO (Università di Bari Aldo Moro)
Carmela LAUDANI (Università della Calabria)
Patrizia MASCOLI (Università di Bari Aldo Moro)
Dominic MOREAU (Université de Lille)
Sorin NEMETI (Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca)
Evalda PACI (Centro di Studi di Albanologia, Tirana)
Vladimir P. PETROVIĆ (Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade)
Luigi PIACENTE (Università di Bari Aldo Moro)
Sanja PILIPOVIĆ (Institute of Archaeology, Belgrade)
Mihai POPESCU (C.N.R.S. - ANHIMA, Paris)
Julijana VISOČNIK (Archdiocesan Archives of Ljubljana)
Heather WHITE (Classics Research Centre, London)

Comitetul de redacție / Comitato di redazione

Claudia TĂRNĂUCEANU (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași)
Nelu ZUGRAVU, director al Centrului de Studii Clasice și Creștine
al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
(*director responsabil / direttore responsabile*)

Correspondența / Corrispondenza:

Prof. univ. dr. Nelu ZUGRAVU
Facultatea de Istorie, Centrul de Studii Clasice și Creștine
Bd. Carol I, nr. 11, 700506 - Iași, România
Tel. ++40 232 201634 / Fax ++40 232 201156
e-mail: nelu@uaic.ro

Toate contribuțiile sunt supuse unei duble analize anonime (*double-blind peer review*), efectuate de specialiști români și străini.

All contributions are subject to a double anonymous analysis (*double blind peer review*), carried out by Romanian and foreign specialists.

La redazione sottopone preliminarmente tutti i contributi pervenuti a un procedimento di doppia lettura anonima (*double-blind peer review*) affidato a specialisti romeni e stranieri.

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” din IAȘI
FACULTATEA DE ISTORIE
CENTRUL DE STUDII CLASICE ȘI CREȘTINE

Classica et Christiana

**20/2
2025**

**Actele colocviului internațional *Receptarea Romei și a
Imperiului Roman în cultura română contemporană*
(Iași, 14-16 noiembrie 2024)**

editate de

Nelu ZUGRAVU și Ionuț NISTOR

Tehnoredactor: Nelu ZUGRAVU

ISSN: 1842 – 3043
e-ISSN: 2393 – 2961

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
700511 - Iași, tel./fax ++ 40 0232 314947

SUMAR / INDICE / CONTENTS

SIGLE ȘI ABREVIERI – SIGLE E ABBREVIAZIONI / 9

Actele colocviului internațional *Receptarea Romei și a Imperiului Roman în cultura română contemporană*

(Iași, 14-16 noiembrie 2024)

Programul colocviului [The colloquium program] / 11

Florica BOHÎLȚEA-MIHUȚ, Vestigii romane pe mărcile poștale românești din perioada regimului comunist [Roman antiquities on Romanian postage stamps during the Communist regime] / 17

Roxana-Gabriela CURCĂ, Epigraphic Latin in Romanian studies in post-war period / 43

Dan DANA, Un alt latinism interbelic: urmașii francofoni ai Romei [Another interwar Latinism: French-speaking descendants of Rome] / 53

Gabriela E. DIMA, Roma antică în percepția lui Liviu Rebreanu [Ancient Rome as seen by Liviu Rebreanu] / 85

Theodor GEORGESCU, Imaginea Romei în cultura română prin ochii autorilor de limbă greacă veche [The image of Rome in Romanian culture through the eyes of ancient Greek writers] / 97

Marian I. HARIUC, „Și în România se lucrează în vederea sărbătoririi lui Ovidiu”. Bimilenarul nașterii lui Publius Ovidius Naso (1957-1958) [In Romania, Work is also being done in Preparation for the “Celebration of Ovid”: The Bimillenary of the Birth of Publius Ovidius Naso (1957-1958)] / 111

Emanuela ILIE, “Amo, amas, amat...” (1943) de V. Beneș: o distopie totalitară curajoasă, cu un roman și mulți (alți) barbari [“Amo, amas, amat...” (1943) by V. Beneș: a courageous totalitarian dystopia, with a Roman and lots of (other) barbarians] / 131

Gheorghe IUTIȘ, Istoria Romei în manualele școlare din perioada 1920-1948 [The history of Rome in school textbooks from the period 1920-1948] / 149

Sorin NEMETI, Școala de arheologie de la Cluj și studiul religiei romane din Dacia [The archaeology School from Cluj and the study of Roman religion in Dacia] / 159

Ionuț NISTOR, Italian language and civilization at the University of Iași in the first half of the 20th century / 171

Adriana PANAINTE, Provincia Moesia Inferior în istoriografia românească de la Vasile Pârvan la tratatul de *Istoria Românilor* (2001) [The province of Moesia Inferior in Romanian historiography from Vasile Pârvan to the *History of the Romanians* (2001)] / 181

Bogdan POPA, Despre trecutul unui cuvânt. „Daciada”, de la titlu de epopee la competiție sportivă [On the past of a word. “Daciada”, from epos title to sports competition] / 207

Nelu ZUGRAVU, Claudia TĂRNĂUCEANU, Ediții din autorii latini în perioada comunistă – exigențe profesionale, concesiile ideologice [The editions of Latin authors during the Communist period – professional requirements, ideological concessions] / 217

STUDII – STUDI /

Immacolata AULISA, Antichi itinerari di pellegrinaggio al Santuario di San Michele sul Gargano [Ancient pilgrimage routes to the Sanctuary of Saint Michael on the Gargano] / 257

Francesco BOTTI, L'immagine dei Visigoti nella *Cronaca* di Idazio [The description of the Visigoths in the *Chronicle* of Hydatius] / 291

Antonella BRUZZONE, Un capitolo di storia degli studi del Novecento sulla poesia bucolica greca e latina [A chapter of the history of twentieth-century studies on Greek and Latin bucolic poetry] / 309

- Maria Carolina CAMPONE, *Mare undique et undique caelum*: il *topos* del viaggio in mare nell'epistola 49 di Paolino di Nola [*Mare undique et undique caelum*: the *topos* of the sea voyage in Paulinus of Nola's Epistle 49] / 325
- Dalila D'ALFONSO, *Ut iugum continet sirpiculos*: a proposito di 'sirpi' e transumanza in Varro *rust.* 2,2,9 [*Ut iugum continet sirpiculos*: on 'sirpi' and transhumance in Varro *rust.* 2.2.9] / 347
- Beatrice GIROTTI, Pratiche di discredito dalla storiografia pagana del IV secolo d.C.: *muliebritas* vs. *virilitas* nelle rappresentazioni di potere [Practices of discredit in 4th century AD pagan historiography: *muliebritas* vs. *virilitas* in representations of power] / 365
- Alessandro LAGIOIA, "*O misera domus Herculea*": un contributo inedito alla fortuna umanistica del mito di Ercole [*O misera domus Herculea*": an unpublished contribution to the humanistic reception of the myth of Hercules] / 385
- Carmela LAUDANI, Del buon uso della lira: Ermes (Hom. 4) e Teutra (Sil. 11, 288-482) [The good use of the lyre: Hermes (Hom. 4) and Teuthras (Sil. 11, 288-482)] / 421
- Patrizia MASCOLI, Aldelmo di Malmesbury epistolografo [Aldhelm of Malmesbury, epistolographer] / 431
- Manuela MONGARDI, Nuove forme di rappresentazione delle *Augustae* nel III secolo d.C.: il caso dei miliari [New forms of representation of the *Augustae* in the third century AD: the case of milestones] / 443
- Roberto MONTEFINESE, Between sword and cross: the christianization of Roman military culture from persecution to symbolic transformation / 467
- Fabrizio PETORELLA, *Quia non, sicut videt homo, videt deus*. Cecità e guarigione nella *Vita di Severino* di Eugippio [*Quia non, sicut videt homo, videt deus*. Blindness and healing in Eugippius' *Life of Severinus*] / 489

Vladimir P. PETROVIĆ, A new votive Roman inscription from Rogatica dedicated to Liber Pater (East Dalmatia) / 509

Daniela SCARDIA, *Audacter facio*: il confronto tra santi nell'*Hom. 6 in Is. 1-2* di Origene [*Audacter facio*: The comparison between saints in Origen's *Homily 6 on Isaiah 1-2*] / 517

Enrico SIMONETTI, *Lacrimae sua verba sequuntur*: Pathos elegiaco e reticenza emotiva nell'*Eroide* di Ipermestra [*Lacrimae sua verba sequuntur*: Elegiac pathos and emotional reticence in the *Herois* of Hypermnestra] / 551

CRONICA – CRONACA / 567

PUBLICAȚII – PUBBLICAZIONI / 571

SIGLE ȘI ABREVIERI / SIGLE E ABBREVIAZIONI*

<i>ActaMN</i>	<i>Acta Musei Napocensis</i> , Cluj-Napoca.
<i>AIIAI</i>	<i>Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”</i> , Iași.
<i>AISC</i>	<i>Anuarul Institutului de Studii Clasice</i> , Cluj.
<i>ANRW</i>	<i>Ausstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung</i> , Berlin-New York.
<i>AȘUI.Istorie</i>	<i>Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași</i> , S.N., Istorie.
<i>BSAS</i>	<i>Bulletin de la Société archéologique de Sousse</i> , 1903-
<i>CCSL</i>	<i>Corpus Christianorum. Series Latina</i> , Turnhout, 1953 sqq.
<i>CSEL</i>	<i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Vienna-Leipzig, 1860 sqq.
<i>DACL</i>	<i>Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie</i>
<i>EDR</i>	<i>Epigraphic Database Rome</i> .
<i>GCS</i>	<i>Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten (drei) Jahrhunderte</i> , Leipzig-Berlin.
<i>PCBE</i>	<i>Prosopographie chrétienne du Bas-Empire</i> , éd. par A. Mandouze et al., 4 voll., Paris-Rome 1982-2013.
<i>PIR</i>	<i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> .
<i>PL</i>	<i>Patrologia Latina</i> .
<i>RRMAM</i>	D. French, <i>Roman Roads and Milestones of Asia Minor</i> , Vol. III, British Institute at Ankara, 2012-2016.
<i>SAI</i>	<i>Studii și Articole de Istorie</i> , București.
<i>SC</i>	<i>Sources Chrétiennes</i> , Paris-Lyon.
<i>SCIVA</i>	<i>Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie</i> , București.
<i>TD</i>	<i>Thraco-Dacica</i> , București.
<i>ThLL</i>	<i>Thesaurus linguae Latinae</i> .

* Cu excepția celor din *L'Année Philologique* și *L'Année Épigraphique* / Escluse quelle segnalate da *L'Année Philologique* e *L'Année Épigraphique*.

UNIVERSITATEA
„ALEXANDRU IOAN CUZA”
din IAȘI

FACULTATEA de
ISTORIE

Primăria
Municipiului
Iași

CSCC
CENTRUL DE STUDII CLASICE ȘI CREȘTINE

COLOCVIUL INTERNAȚIONAL
Receptarea Romei și a Imperiului Roman
în cultura română contemporană

ORGANIZATORI

PROF. UNIV. DR. NELU ZUGRAVU

CONF. UNIV. DR. IONUT NISTOR

Iași, 14-16 noiembrie 2024

Sala H1 (Corp H) / Facultatea de Istorie

**PROIECT FINANȚAT DE PRIMĂRIA MUNICIPIULUI IAȘI PRIN
H.C.L. NR. 61/28.02.2024**

PROGRAM**Joi, 14 noiembrie 2024****14.00-16.00**Moderator: **Nelu ZUGRAVU****14.00-14.30:** Deschiderea colocviului; salutul organizatorilor:

Dl. Mihai CHIRICA, Primarul Municipiului Iași

Dl. Liviu MAHA, Rectorul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Dl. Lucrețiu-Ion BÎRLIBA, Decanul Facultății de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Dl. Florian MATEI-POPESCU, Președintele Asociației Societatea de Studii Clasice din România

Dl. Nelu ZUGRAVU, Directorul Centrului de Studii Clasice și Creștine, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Orationes inaugurales**14.30-15.00:** Cătălin TURLIUC, Iași, *Discurs istoric și post-adevăr în contextul moștenirii lăsate de lumea romană***15.00-15.30:** Emanuela ILIE, *De la distopia interbelică la policier-ul contemporan. (Re)inventări narative ale unei scheme consacrate, cu romani și (alți) barbari***15.30-16.00:** Discuții**16.00-16.30:** Pauză**16.30-18.30*****Historica (I)***Moderator: **Florica BOHÎLȚEA-MIHUȚ****16.30-17.00:** Gheorghe IUTIȘ, *Istoria Romei în manualele școlare din perioada 1920-1948***17.00-17.30:** Ovidiu-Iulian SANDU, *Imperiul Roman în scrieri politice din perioada comunistă (1965-1989)***17.30-18.00:** Daniel NIȚĂ-DANIELESCU, *Dacia și Roma în scrierile părintelui Dumitru Stăniloae***18.00-18.30:** Discuții**18.30:** Cocktail

Vineri, 15 noiembrie 2024**9.00-11.00*****Philologica***Moderator: **Claudia-Dorina TĂRNĂUCEANU****9.00-9.30:** Theodor GEORGESCU, *Imaginea Romei în cultura română prin ochii autorilor de limbă greacă veche***9.30-10.00:** Nelu ZUGRAVU, Claudia-Dorina TĂRNĂUCEANU, *Ediții din autorii latini în perioada comunistă - exigențe profesionale, concesiile ideologice***10.00-10.30:** Roxana-Gabriela CURCĂ, *Latina epigrafică în cercetarea românească postbelică***10.30-11.00:** Discuții**11.00-11.15:** Pauză**11.15-13.00*****Scholastici***Moderator: **Ionuț NISTOR****11.15-11.45:** Dan DANA, *Un alt latinism interbelic: urmașii francofoni ai Romei***11.45-12.15:** Cătălin BOTOȘINEANU, *O competiție simbolică uitată. Bursierii ieșeni ai Școlii Române din Roma în perioada interbelică***12.15-12.45:** Iulian Cătălin DĂNILĂ, *Fascinația Romei printre bursierii Școlii Române de la Roma***12.45-13.00:** Discuții**13.00-15.00:** Pauză**15.00-16.30*****Postclassica***Moderator: **Bogdan CEOBANU****15.00-15.30:** Ionuț NISTOR, *Limba și civilizația italiană la Universitatea ieșeană în prima jumătate a secolului al XX-lea***15.30-16.00:** Marian-Ionuț HARIUC, *Schimburi culturale româno-italiene în anii destinderii comuniste: locul Antichității romane***16.00-16.30:** Discuții**16.30-16.45:** Pauză

16.45-18.15**Litteraria**Moderator: **Emanuela ILIE****16.45-17.15:** Gabriela DIMA, *Roma antică în percepția lui Liviu Rebreanu***17.15-17.45:** Ioana PETCU-PĂDUREAN, *Imaginea Romei antice pe scena teatrului românesc prin filtrul shakespeareian. Titus Andronicus și Iulius Caesar***17.45-18.15:** Discuții**18.15:** Cocktail**Sâmbătă, 16 noiembrie 2024****9.00-10.30****Historica (II)**Moderator: **Lucrețiu-Ion BÎRLIBA****9.00-9.30:** Adriana PANAITTE, *Provincia Moesia Inferior în istoriografie românească de la Vasile Pârvan la tratatul de Istoria românilor***9.30-10.00:** Florian MATEI-POPESCU, *Provincia Dacia în istoriografia românească din perioada 1960-2001***10.00-10.30:** Sorin NEMETI, *Contribuția școlii clujene de istorie și arheologie la studiul religiei romane***10.00-10.30:** Discuții**10.30-10.45:** Pauză**10.45-12.30****Miscellanea**Moderator: **Cătălin TURLIUC****10.45-11.15:** Florica BOHÎLȚEA-MIHUȚ, *Vestigii romane în emisiuni filatelice românești din perioada regimului comunist***11.15-11.45:** Bogdan-Alexandru JITEA, *Dacii și romanii pe marele ecran ceaușist***11.45-12.15:** Bogdan POPA, *Continuitate și antiteză. Contextul social-politic al Daciei***12.15-12.30:** Discuții**12.30:** Închiderea colocviului. Concluzii
Ionuț NISTOR, Nelu ZUGRAVU

Participanți

- Florica BOHÎLȚEA-MIHUȚ, Departamentul de Istorie Antică, Arheologie și Istoria Artei, Facultatea de Istorie, Universitatea din București
- Cătălin BOTOȘINEANU, Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași
- Roxana-Gabriela CURCĂ, Departamentul de Istorie, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
- Dan DANA, Centre National de la Recherche Scientifique/ HiSoMA (UMR 5189), Lyon
- Iulian Cătălin DĂNILĂ, Facultatea de Științe ale Comunicării, Universitatea „Apolonia” din Iași
- Gabriela DIMA, Departamentul de Limbi și Literaturi Străine, Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
- Theodor GEORGESCU, Departamentul de Limbi și Literaturi Romanice, Clasice și Neogreacă, Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, Universitatea din București
- Marian-Ionuț HARIUC, Academia Română, Institutul de Istorie, Departamentul de Istorie contemporană, Iași
- Emanuela ILIE, Departamentul de Românistică, Jurnalism și Literatură comparată, Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
- Gheorghe IUTIȘ, Departamentul de Istorie, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
- Bogdan-Alexandru JITEA, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, București
- Florian MATEI-POPESCU, Academia Română, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
- Sorin NEMETI, Departamentul de Istorie Veche și Arheologie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca
- Ionuț NISTOR, Departamentul de Istorie, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași,
- Daniel NIȚĂ-DANIELESCU, Facultatea de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae”, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
- Adriana PANAITTE, Academia Română, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
- Ioana PETCU-PĂDUREAN, Facultatea de Teatru, Universitatea Națională de Arte „George Enescu” din Iași
- Bogdan POPA, Academia Română, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București
- Ovidiu-Iulian SANDU, Liceul Teoretic „Ion Neculce” Târgu Frumos, Județul Iași
- Claudia-Dorina TĂRNĂUCEANU, Departamentul de Limbi și Literaturi Străine, Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
- Cătălin TURLIUC, Academia Română, Institutul de Istorie, Departamentul de Istorie contemporană, Iași
- Nelu ZUGRAVU, Centrul de Studii Clasice și Creștine, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

ȘCOALA DE ARHEOLOGIE DE LA CLUJ ȘI STUDIUL RELIGIEI ROMANE DIN DACIA

Sorin NEMETI*
(Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca)

Keywords: *Archaeology “School”, Roman religion, Dacia, historiography.*

Abstract: *The archaeology School from Cluj and the study of Roman religion in Dacia.* The article examines the genesis and development of the so-called “Cluj school” of ancient history and archaeology, a scholarly tradition that is difficult to define but became institutionally structured after 1919 through the University of Upper Dacia, the Institute of Classical Studies, the Institute of History of the Romanian Academy, and the Cluj History Museum. Constantin Daicoviciu played a central role, formulating in the 1940s the major research directions: the predominance of Oriental cults in Roman Dacia, the syncretism and rapid Romanization of both local deities and the indigenous population, and the late diffusion of Christianity, regarded as a foundation of Daco-Roman continuity. The first generation of Cluj archaeologists and epigraphists (C. Daicoviciu, O. Floca, M. Macrea, I. I. Russu) inherited the legacy of late-19th-century Hungarian scholarship and consolidated V. Pârvan’s program. Subsequent generations (1960s-1990s) continued to pursue the same themes – Oriental cults, the persistence of indigenous beliefs, and early Christianity – though with shifting emphases shaped by ideological context. Methodologically, research remained largely archaeological and epigraphic, rarely moving beyond a positivist level, while interpretation was dominated by the German paradigm of Roman religion as a cold, ritualized system, contrasted with the more appealing Oriental cults. Overall, the study of religion in Roman Dacia was subordinated to the Daco-Romanist program, seeking to explain both Romanization and the continuity of the local population.

Cuvinte-cheie: „Școală” arheologică, religie romană, Dacia, istoriografie.

Rezumat: *Articolul analizează geneza și dezvoltarea așa-numitei „școli clujene” de istorie antică și arheologie, o tradiție academică dificil de definit, dar care a căpătat o structură instituțională după 1919 prin Universitatea Daciei Superioare, Institutul de Studii Clasice, Institutul de Istorie al Academiei Române și Muzeul de Istorie din Cluj. Constantin Daicoviciu a jucat un rol central, formulând în anii 1940 principalele direcții de cercetare: predominanța cultelor orien-*

* nemeti.sorin@gmail.com

tale în Dacia romană, sincretismul și romanizarea rapidă atât a zeităților locale, cât și a populației indigene, precum și difuzarea târzie a creștinismului, considerată o fundație a continuității daco-romane. Prima generație de arheologi și epigrafiști clujeși (C. Daicoviciu, O. Floca, M. Macrea, I. I. Russu) a preluat moștenirea științifică a cercetării maghiare de la sfârșitul secolului al XIX-lea și a consolidat programul lui V. Pârvan. Generațiile următoare (anii 1960–1990) au continuat să abordeze aceleași teme – cultele orientale, persistența credințelor indigene și creștinismul timpuriu – deși cu accente modificate, influențate de contextul ideologic. Metodologic, cercetarea a rămas în mare parte arheologică și epigrafică, rareori depășind un nivel pozitivist, iar interpretarea a fost dominată de paradigma germană a religiei romane ca sistem rece, ritualizat, în contrast cu cultele orientale, considerate mai atractive. În ansamblu, studiul religiei în Dacia romană a fost subordonat programului daco-romanist, având ca scop explicarea atât a romanizării, cât și a continuității populației locale.

Școala clujeană, în măsura în care se poate vorbi despre o asemenea școală, este una de istorie antică și arheologie și studiul religiei romane din Dacia este un domeniu secundar și periferic, atins doar în măsura în care membrii acestei școli și-au exersat competențele de arheologi și epigrafiști asupra materialului cu subiect religios descoperit pe teritoriul fostei provincii romane.

Am relativizat de la început sintagma *școala clujeană* pentru că este greu de definit. Instituțional este mai simplu de observat apariția unui grup de cercetători preocupați de istoria Daciei preromane și romane, imediat după 1919, după întemeierea universității românești de la Cluj, Universitatea Daciei Superioare, devenită în 1927, Universitatea Regele Ferdinand I, acum Universitatea Babeș-Bolyai¹. În cadrul universității s-a creat în 1929 Institutul de Studii Clasice care avea și o colecție muzeală, preluată în bună parte de la Erdélyi Múzeum. Institutul reunea catedrele de istorie antică și studii clasice și Institutul de Arheologie și Numismatică. În anul 1948 Institutul de Studii Clasice devine parte a Institutului de Istorie al Academiei Române a R.P.R., filiala Cluj. În 1963, ca urmare a unui memoriu înaintat de către Constantin Daicoviciu Consiliului de Miniștri s-a decis înființarea Muzeului de Istorie din Cluj, subordonat Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă. În perioada postbelică vor funcționa trei instituții, universitatea cu catedra de istorie veche și arheologie, Institutul

¹ M. Sălăgean, A.-M. Stan, E. Cișmaș, Sz. Tóth, *Universitatea din Cluj între 1919 și 1944*, în O. Ghitta (coord.), *Istoria Universității "Babeș-Bolyai"*, Cluj-Napoca, 2012, 127-183.

de istorie sub egida Academiei și Muzeul de Istorie². La un moment dat la conducerea celor trei instituții se afla o singură persoană, Constantin Daicoviciu³.

Agenda de cercetare a școlii de istorie antică și arheologie a Universității Daciei Superioare a fost trasată de Vasile Pârvan și elevii săi. Cercetarea preistoriei, a Daciei de dinainte de cucerire, a Daciei romane, a creștinismului și a continuității daco-romane au fost temele-cheie ale școlii clujene în Interbelic, în epoca României socialiste și care continuă și azi. Cumva tradiția s-a închis într-un cerc, pentru că generația lui Pârvan datorează preferința pentru antichitățile romane generației Latiniștilor și programul Școlii Ardelene⁴ revine, astfel, la Cluj prin nou înființata universitate a Daciei Superioare⁵.

Câțiva dintre tinerii arheologi și epigrafiști clujeni beneficiază de stagii de cercetare la Accademia di Romania din Roma: Constantin Daicoviciu în 1927-1927, Octavian Floca în 1931-1932, Mihail Macrea în 1931-1933 și I. I. Russu în 1933-1935⁶. Toți vor deveni cadre didactice și membrii ai nou înființatului Institut de Studii Clasice al Universității: O. Floca, după un scurt stagiul de preparator în 1929, va merge la muzeul din Deva și își va continua acolo cariera, în relații strânse de colaborare și amicitie cu foștii colegi. Îi putem identifica cu prima generație a școlii de istorie și arheologie clujene.

Această primă generație de arheologi și epigrafiști din Cluj vine în urma unor prestigioși savanți maghiari, ajunși la maturitate științifică și consacrați la sfârșitul secolului XIX și în primele decenii ale secolului XX, ca Torma Károly, Téglás Gábor și Buday Árpád, care au tratat subiecte legate de cultele și credințele provinciale și au publicat

² E. Beu-Dachin, I. Nemeti, *Arheologia clujeană. O privire din culise*, Cluj-Napoca, 2017, 19-32; M. Bărbulescu, *Istoria arheologiei în România*, București, 2022, 238-241, 297.

³ D. Comșa, *Constantin și Hadrian Daicoviciu. Memoria imaginilor*, Cluj-Napoca, 2010, 5-9.

⁴ S. Nemeti, „Școala Ardeleană” și istoria provinciei Dacia, *C&C*, 20/1, 2025, 95-105.

⁵ V. Pârvan, *Datoria vieții noastre*, Aninoasa, 1919, 30: „Ideea-mamă a întregii culturi românești e *ideea romană*. Cultura noastră națională, creatoare, spre deosebire de vechea civilizație vegetativă etnografică, daco-romană, populară, începe odată cu descoperirea Romei...”.

⁶ S. Mândruț, *Profesori și bursieri ai Școlii Române de la Roma în epoca interbelică*, *ActaMN*, 47/II, 2010, 167, 169-170; M. Bărbulescu, V. Turcuș, I. Damian, *Accademia di Romania di Roma. 1922-2012*, Roma, 2012, 205-206.

numeroase monumente epigrafice și sculpturale cu subiect religios. În ciuda publicării sporadice a unor monumente religioase și cercetării arheologice a unor edificii de cult (mai ales la Ulpia Sarmizegetusa) nu exista o sinteză asupra vieții religioase din provincia Dacia până în anul 1929. Prima sinteză, care pornește de la analiza statistică a materialului epigrafic votiv, i se datorează unui clasicist american, Leslie Webber Jones, profesor la Yale, Berkely și Oberlin College. Analizând inscripțiile publicate în *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Jones grupează divinitățile după criteriul originii lor (criteriul etno-geografic) și stabilește că în Dacia existau 43,5 % divinități romano-italice și 7,4 % abstracțiuni divinizate. Printre zeii de altă origine numără zeii orientali cu un procent de 21,3 %, dar și unele divinități romane și barbare asociate introduse în categoria *asocieri sincretiste* (9,7 %)⁷.

Contribuția lui L. W. Jones rămâne exotică și a fost trecută cu vederea, puțin citată în peisajul științific interbelic și complet ignorată de studiile postbelice.

Adevărata agendă de cercetare a școlii clujene interbelice și postbelice o găsim în cele câteva pagini dense, abundente în referințe, din sinteza trilingvă a lui Constantin Daicoviciu publicată succesiv în germană și italiană 1943 și în franceză în 1945 despre Transilvania în antichitate⁸. În studiul faptelor religioase din provincia Dacia C. Daicoviciu enunță patru teme, dintre care trei vor deveni direcții de cercetare ale colegilor de generație și ale discipolilor.

- (1) Prima observație se referă la numărul excepțional de mare al divinităților orientale în Dacia. „L'importance des cultes orientaux demeure donc incontestable. Elle s'explique par la foule des colons amenés des régions gréco-orientales et meridionales...”. Explicația o găsește în paradigma cumontiană, prin voga religiilor orientale mistico-salvatoare care au inundat întreg Imperiul și prin faptul că Dacia nu a cunoscut o romanizare lentă înaintea invaziei cultelor orientale. Astfel, orientalismul este coroborat cu colonizarea și diversitatea religioasă a coloniștilor devine o temă predilectă de cercetare⁹.
- (2) Dacia nu a putut opune acestei invazii a zeilor orientali o masă de divinități romano-italice sau de divinități indigene în *interpretatio*

⁷ L. W. Jones, *The Roman Cults in Dacia: A Statistical Study of the Epigraphical Evidence*, New Haven, 1931.

⁸ C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*. București, 1945.

⁹ *Ibidem*, 150.

Romana. Deși menționează telegrafic și fără convingere că „la prépondérance romaine n'est nullement diminuée”¹⁰, nu insistă niciunde asupra religiei romane și nici discipolii nu o vor face. Studiul religiei clasice în Dacia a fost și a rămas un proiect abandonat în programul de cercetare al școlii clujene.

- (3) În tabloul cultelor din Dacia, C. Daicoviciu mai enumeră câțiva zei occidentali (celți și germani), iar despre celelalte divinități spune că „ils représentent sous une forme romano-grecque les vieilles divinités indigènes daces”. Dintre acestea menționează, după Pârvan, pe Liber și Libera, Diana Regina, Hercules Invictus, dar și personificările Daciei, Terra Mater etc. Aspectul uneori cu totul clasic al acestor divinități indigene se datorează romanizării rapide, *interpretatio* fiind un important instrument de uniformizare într-o epocă cu puternice tendințe sincretiste. Reținem aici conceptele-cheie sincretism, *interpretatio* și corolarul lor, o romanizare rapidă a autotonilor daci și a zeilor lor¹¹.
- (4) A patra temă formulată de C. Daicoviciu se situează tot în siajul preocupărilor lui Pârvan, anume tema paleocreștinismului în provincie, dar și după părăsirea acesteia, ca factor esențial al continuității daco-romane. Cum contrazisese deja din 1935 concluziile din *Contribuțiile epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, C. Daicoviciu rămâne fidel opiniilor exprimate: „il est... assez curieux de ne trouver dans cette province de Dacie... aucune trace certaine de christianisme au cours de IIe et IIIe siècle”. În opinia lui creștinismul de limbă latină nu ajunge în Dacia decât în secolul IV¹².

Aceste trei teme principale formulate programatic în 1943/1945 se regăsesc în activitatea arheologului clujean de la primele publicații. Cercetarea vieții religioase în Dacia este orientată de programul continuității daco-romane: colonizare masivă care duce la un peisaj provincial pestriț (dominat de orientali), o romanizare rapidă a dacilor și persistența religiei lor în forme noi, în haine romane prin sincretism și *interpretatio*, continuitatea populației provinciale după retragere când primește creștinismul în limba latină prin misionarism din Imperiu. În periodicul propriu, Anuarul Institutului de Studii Clasice, C. Daicoviciu publică un articol *Contribuții la syncretismul religios la Sarmizegetusa*, unde publică un altar cu mai multe divinități aso-

¹⁰ *Ibidem*, 151.

¹¹ *Ibidem*, 153-155, n. 3.

¹² *Ibidem*, 156-157.

ciate și unul dedicat lui Theos Hypsistos, interpretat conform uzanței epocii, ca un zeu oriental (sirian după F. Cumont)¹³. În volumul al doilea al anuarului publică articolul său manifest *Există monumente creștine din Dacia Traiană din secolele II-III?*¹⁴.

Proiectul de cercetare al lui Octavian Floca¹⁵, publicat în anuarul *Ephemeris Dacoromana* din 1936 este *I Culti orientali nella Dacia*. Articolul se vrea o inventariere a zeilor orientali atestați în provincia nord-dunăreană prin inscripții și monumente figurate¹⁶. Mihaile Macrea¹⁷ scrie un articol consistent despre zeii germanici din Dacia în 1943¹⁸, iar după război unul despre zeul microasiatic Sabazios¹⁹. Tot atunci îi apare un articol despre creștinismul secolului al IV-lea în fosta Dacie, intitulat *À propos de quelques découvertes chrétiens en Dacie*²⁰. I. I. Russu rămâne preocupat de lingvistică și epigrafie, de studiile onomastice care argumentează teoria colonizării *ex toto orbe Romano*. Tangențial, la publicarea unor piese votive, epigrafice sau sculpturale, se referă și la semnificația religioasă a acestora (vezi reliefurile zeului Heros – Cavaler Trac în articolul despre prezența etnicilor traci în Dacia)²¹. Contribuie și el la argumentarea programului trasat de C. Daicoviciu printr-un articol despre descoperiri cu simbolistică creștină din fosta provincie Dacia, intitulat *Materiale paleocreștine din Transilvania. Contribuții la istoria creștinismului daco-roman*. Materialele analizate le datează exclusiv în secolele IV-VI p.

¹³ Idem, *Contribuții la syncretismul religios la Sarmizegetusa*, AISC, I, 1932, 81-88.

¹⁴ Idem, *Există monumente creștine în Dacia Traiană din secolele II-III?*, AISC, II, 1933-1935, 192-209.

¹⁵ I. Andrișoiu, *Dr. Doc. Octavian Floca la a 75-a aniversare*, Sargetia, 14, 1979, 9.

¹⁶ O. Floca, *I Culti orientali nella Dacia*, EDR, VI, 1934, 204-239.

¹⁷ M. Bărbulescu, *Mihail Macrea. Viața și activitatea istorică*, în M. Macrea, *De la Burebista la Dacia postromană. Repere pentru o permanență istorică*, Studiu introductiv, ediție îngrijită, note, comentarii și indice de M. Bărbulescu, Cluj-Napoca, 1978, 7-34.

¹⁸ M. Macrea, *Culte germanice în Dacia*, AISC, 5, 1943, 219-263.

¹⁹ Idem, *Le culte de Sabazios en Dacie*, Dacia, N.S., III, 1959, 325-333; idem, *Cutul lui Sabazios la Apulum și în Dacia*, Apulum, 4, 1961, 61-84.

²⁰ Idem, *À propos de quelques découvertes chrétiens en Dacie*, Dacia, N.S., XI-XII, 1945-1946 (1948), 281-302.

²¹ I. I. Russu, *Tracii în Dacia romană*, ActaMN, IV, 1967, 94-103 (*Culte din Tracia și Moesia*); I. I. Russu, *Un relief al Cavalerului trac de la Potaissa (Turda)*, SCIVA, 28/4, 1977, 596-601.

Chr. și prezența lor ilustrează creștinarea populației latinofone rămase în Dacia²².

Această primă generație interbelică schițează un program de cercetare a religiei romane derulat până în prezent. Religia grupurilor colonizate (a căror identitate se manifestă religios), persistența vechilor credințe indigene disimulate sub aspectul celor romane, ilustrând de fapt o creolizare religioasă, mai mult decât o romanizare și utilizarea creștinismului timpuriu ca argument pentru susținerea continuității daco-romane, sunt principalele teme de studiu ale școlii clujene pe tot parcursul secolului XX și la începutul secolului prezent. Putem distinge o a doua generație de discipoli activi mai ales în anii '60-'70 și o a treia, de epigoni, activă în anii '80-'90. Generația a doua este constituită din Bodor András, Hadrian Daicoviciu, Nicolae Gostar, Dumitru Protase, Constantin Pop, iar cea de-a treia din tinerii ultimelor decenii ale socialismului, Alexandru Popa, Silviu Sanie, Mihai Bărbulescu, Nicolae Gudea și Dorin Alicu²³. Formați în jurul lui C. Daicoviciu, M. Macrea, I. I. Russu și Hadrian Daicoviciu în perioada anilor '70 sunt mai direct elevii acestora, prin comparație cu unii colegi mai tineri ai cercetătorilor interbelici, ca Bodor Andras, Nicolae Gostar sau Dumitru Protase. Am menționat aici doar pe cei care, într-un fel sau altul, au produs studii despre fapte și figuri religioase, pornind de la materialul epigrafic și figurativ descoperit în provincie. Studiile lor urmăresc agenda de cercetare a religiei din Dacia, formulată în *La Transylvanie dans l'Antiquité*.

Bodor András²⁴, după un studiu despre cultul lui Liber și al Liberei²⁵, scrie un articol vast pentru seria *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt* despre cultele greco-romane în provincia Dacia și urmele tradiției (religioase) autohtone²⁶. Studiul, scris în anii '80, apare de-abia în 1989, dar el trădează ideile mai vechi, formulate în perioada interbelică, despre caracterul creol al religiei romane din Dacia, datorat unei romanizări rapide, dar imperfecte. Un fel de *résistance*

²² Idem, *Materiale paleocreștine din Transilvania. Contribuții la istoria creștinismului daco-roman*, *Studii Teologice*, 5-6, 1958, 311-340.

²³ M. Bărbulescu, *Istoria arheologiei...*, 335-344.

²⁴ Szabo Cs., András Bodor and the History of Classical Studies in Transylvania in the 20th century, Oxford, 2020, 56-59.

²⁵ Bodor A., *Der Liber und Libera-Kult. Ein Beitrag zur fortdauer der bodenständigen Bevölkerung in römerzeitlichen Dazien*, Dacia, N.S., VII, 1963, 211-239.

²⁶ Idem, *Die griechisch-römischen Kulte in der Provinz Dacia und das Nachwirken einheimischer Traditionen*, ANRW, II/18.2, 1989, 1077-1164.

dace à la romanisation, ca să parafralez lucrarea lui M. Benabou²⁷, rezultă și din studiul lui Nicolae Gostar²⁸ din 1965, *Culte autohtone în Dacia romană*. Autorul, un bun istoric, dotat cu spirit critic, abdică aici de la interpretările prudente și califică drept autohtone abstracțiuni personificate, categorii religioase tipic romane, divinități anonime de tip Dea Placida sau Dea Regina sau zei cu adorare predilectă în Dacia ca Liber și Libera, Diana Mellifica²⁹.

Cealaltă temă, creștinismul daco-roman, este frecventată de membrii celei de-a doua generații. Hadrian Daicoviciu³⁰ scrie despre un fragment ceramic cu chrismon de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (1981)³¹, iar Dumitru Protase, puțin preocupat de religie și artă provincială, tratează probleme legate de creștinismul daco-roman (inscripția creștinată de la Napoca, sigiliul de la Pălatca), tot din perspectiva pătrunderii noii credințe în mediul latinofon, argument al continuității³². N. Gostar publică o gemă *abrasax*, pe care o interpretează, conform uzanței de atunci, ca gnostică și contribuie și el, astfel, la îmbogățirea repertoriului de piese paleocreștine³³.

Tema orientalismului religios devine secundară în scrisul istoricilor acestei generații din două motive. Colonizarea și caracterul eterogen al populației provinciale nu mai era printre temele favorite ale discursului epocii (spre diferență de cel interbelic), unde autohtonismul și demonstrarea permanenței câștigă teren până devin efectiv, dogme interpretative. Apoi religiile orientale – văzute ca produs al speculației mistico-religioase – nu se mai potriveau în tabloul rigid ideologic al anilor '60-'70. Totuși prin publicarea unor monumente N. Gostar se referă la soldații palmireni și zeii lor, sau la zei orientali ca

²⁷ M Bénabou, *La résistance africaine à la romanisation*, Paris, 1976.

²⁸ A. Panaitescu, Nicolae Gostar (1922-1978), *Pontica*, 12, 1979, 277-279.

²⁹ N. Gostar, *Culte autohtone în Dacia romană*, *AIIAI*, 2, 1965, 237-254; problematica reluată în S. Nemeti, *Diis deabusque Daciarum. The Dacian religious universe from a Roman perspective*, în S. Nemeti, E. Beu-Dachin, I. Nemeti, D. Dana, *The Roman Provinces – Mechanisms of Integrations*, Cluj-Napoca, 2019, 259-271.

³⁰ R. Ardevan, Hadrian Daicoviciu (1932-1984), *StCl*, XXIII, 1985, 159-160; D. Comșa, *op.cit.*, 37-38.

³¹ H. Daicoviciu, *Un fragment ceramique à chrisme de Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, *RRH*, 20, 1981, 4, 619-624.

³² D. Protase, *Observații privind inscripția "creștină" de la Napoca*, *SCIVA*, 36, 1985, 332-337; idem, *O piesă paleocreștină daco-romană descoperită la Pălatca în Transilvania*, *TD*, 10/1-2, 1987, 229-233.

³³ N. Gostar, *O gemă gnostică în Muzeul de Istorie din Cluj, Acivitatea Muzeelor*, 1956, 135-138.

Iupiter Heliopolitanus sau Men³⁴.

Misiunea încheierii acestui program de cercetare a religiei provinciale este transmisă celei de-a treia generații și materializată printr-o serie de lucrări de doctorat. Silviu Sanie și Alexandru Popa susțin două teze despre cultele orientale, siriene și palmirene, respectiv egiptene și microasiatice. Prima este publicată în română și germană³⁵, din a doua³⁶ nu avem decât o sumă de articole publicate pe parcursul cercetării³⁷. Dorin Alicu³⁸ continuă munca lui Hadrian Daicoviciu de cercetare arheologică și publicare a edificiilor de cult³⁹. Din păcate, în afara unor rapoarte de săpătură, articole și o sinteză sumară semnată împreună cu Adriana Rusu-Pescaru⁴⁰, nu există un studiu monografic al edificiilor de cult cercetate arheologic în provincie. Mihai Bărbulescu susține în 1985 o teză de doctorat dedicată cultelor greco-romane în provincia Dacia, rămasă nepublicată⁴¹. Unele rezultate se regăsesc în sinteza despre viața spirituală în Dacia, publicată în 1984 sub titlul *Interferențe spirituale în Dacia romană*⁴². Nicolae Gudea, mai cunoscut

³⁴ Idem, *Men Aneiketos in a bi-lingual inscription from Dacia*, *Dacia*, N.S., IV, 1960, 519-522; idem, *Sur Jupiter Héliopolitanus en Dacie*, *AȘUI.Istorie*, 19, 1973, 253-260.

³⁵ S. Sanie, *Culte orientale în Dacia romană*, 1, *Culte siriene și palmirene*, București, 1981 = *Die syrischen und palmyrenischen Kulte im römischen Dakien*, *ANRW*, II/18.2, 1989, 1165-1271; recenzie: I. I. Russu, *Culte siriene și palmirene în Dacia (în legătură cu o monografie recentă)*, *SCIVA*, 33/4, 1982, 415-421.

³⁶ Al. Popa, *Culte egiptene și microasiatice în Dacia romană*, diss., Cluj-Napoca, 1979.

³⁷ Câteva exemple: Al. Popa, *Câteva considerații referitoare a divinitățile egiptene și microasiatice în epigrafiă Daciei romane*, *Apulum*, 21, 1983, 71-80; Al. Popa, I. Berciu, *Divinités galatiennes de la Dacie romaine*, în E. Condurachi (ed.), *In Memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, 315-324; I Berciu, Al. Popa, *Jupiter Cimistenus à Apulum*, *Latomus*, 22, 1963, 68-73, etc.

³⁸ *File risipite, file regăsite, 1974-2004, de, cu și despre Dorin Alicu*, Cluj-Napoca, 2005.

³⁹ H. Daicoviciu, D. Alicu, *Edificii de cult la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (I)*, *ActaMN*, 18, 1981, 59-84; (II), *ActaMN*, 19, 1982, 59-74; D. Alicu, *Templul lui Apollo de la Tibiscum. Cronologie și tipologie*, *Tibiscum*, 10, 2000, 299-304; idem, *Templul lui Mithras de la Pojejena (jud. Caraș-Severin)*, *Sargetia*, XXVIII-XXIX/I, 1999-2000, 219-220; idem, *Die Tempel aus Micia (I)*, *ActaMN*, 38/I, 2001, 155-159; idem, *Addenda la repertoriul templelor din Dacia*, *Apulum*, 39, 2002, 201-235 etc.

⁴⁰ D. Alicu, A. Rusu-Pescaru, *Templele romane din Dacia*, Deva, 2000.

⁴¹ M. Bărbulescu, *Culte greco-romane în provincia Dacia*, diss., Cluj-Napoca, 1985.

⁴² Idem, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1984.

pentru arheologia castrenă, publică în 1988, împreună cu I. Ghiurco, un volum masiv *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*⁴³. Repertoriul acesta de piese considerate creștine se vrea încheierea subiectului deschis de C. Daicoviciu cu articolul său din 1935. Problema divinităților autohtone este asumată de reprezentantul altei școli de istorie antică și arheologie, Dumitru Tudor, care din 1937 în 1976 publică succesiv monumente și studii de sinteză dedicate zeilor numiți Cavalerii Danubieni, văzuți ca expresia religiozității autohtone adaptate politeismului epocii imperiale romane⁴⁴.

Tematica programului de cercetare al școlii de istorie antică și arheologie de la Cluj a urmărit cu consecvență aceste teme majore, cultele orientale răspândite cu mare intensitate (reflex al colonizării), persistența credințelor autohtone deghizate *à la romaine* (prin *interpretatio* și sincretism, dovadă a romanizării rapide și profunde), respectiv receptarea creștinismului de către o populație postprovincială (vector al continuității). Astfel, temele trasate de C. Daicoviciu nu ies din paradigma programului daco-românist: coloniști și daci romanizați care se încreștinează și persistă în fosta Dacie, ca strămoși ai valahilor nord-dunăreni și ai românilor de ieri și de azi.

În ceea ce privește metoda trebuie precizat că, în locul unor studii istorico-religioase propriu-zise, avem de-a face cu studii arheologice și epigrafice ale materialului religios din provincie. Foarte puține trec de nivelul pozitivist, al restituirii corecte a teonimului, a dedicanțelor, a canonului iconografic, urmate de o analiză comparativă a descoperirilor la nivelul Imperiului, pentru a stabili arealul de difuziune a unor divinități și eventual locul de origine a cultului. Uneori se utilizează metodele statistice pentru a stabili adorarea predilectă sau preferințele religioase ale unor grupuri etnice sau categorii socio-profesionale. Pentru interpretare este păstrată aproape pe toată durata secolului XX paradigma școlii germane (reprezentate de Th. Mommsen, G. Wissowa, K. Latte și alții) după care religia romană era rece și puternic ritualizată, dominată de contractul de tip *do ut des* cu niște zei romani aproape lipsiți de mitologie⁴⁵. Această religie dominată de un

⁴³ N. Gudea, I. Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988.

⁴⁴ D. Tudor, *I cavaleri danubiani*, EDR, VII, 1937, 189-356; idem, *Corpus monumentorum religionis Equitum Danuviorum*, I-II, Leiden, 1969, 1976.

⁴⁵ G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*, München, 1912; K. Latte, *Römische Religionsgeschichte*, München, 1960.

contractualism pragmatic și un ritualism utilitarist este asediată în epocă imperială de avansul cultelor orientale și a cultelor de mistere (înțelese în sens cumontian ca fiind același lucru)⁴⁶. Cultele tradiționale greco-romane sunt considerate reci și distante, ortopraxia înlocuind sentimentul religios, și asta favorizează penetrarea cultelor orientale, exotice, mai susceptibile de a satisface nevoile intime ale sufletului, de a stabili noi legături între om și divinitate, de a oferi soluții salvatoare în lumea de dincolo și o postexistență fericită. John Scheid a criticat în mod repetat acest scenariu al unei religii romane reci, ieșit din experiența autorilor germani protestanți de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, în fond o proiecție a modului în care este practicat creștinismul în mediul protestant german⁴⁷. La originea scenariului opus, de sorginte cumontiană, trebuie să așezăm mișcările religioase *new age* populare în epocă, în special teosofia și redescoperirea spiritualității orientale, de la advaito-vedantismul lui Krishnamurti și Ramakrishna la elucubrațiile lui Gurdjieff⁴⁸. În plus, cultele de mistere elenistice sunt interpretate în epocă prin lentile creștine care generează teoria spiritelor vegetației care mor și învie ca Isus și a mesajelor soteriologice conținute de postulatele misterelor pe linia Loisy – Cumont⁴⁹. Acesta este cadrul interpretativ major al religiei Imperiului Roman, păstrat până în jurul anului 1989, datorită izolării bibliografice unde cărțile disponibile în biblioteca de pe str. C. Daicoviciu nr. 2 rămân *Religion und Kultus der Römer*, respectiv *Les religions orientales dans le paganisme romain*.

⁴⁶ F. Cumont, *Les religions orientales dans le paganisme romain*, Paris, 1909; A. Loisy, *Les mystères païens et le mystère chrétien*, Paris, 1914.

⁴⁷ J. Scheid, *La religion des Romains*, Paris, 2017, 6-8; idem, *The Gods, the State and the Individual. Reflections on Civic Religion in Rome*, Philadelphia, 2016, 1-4.

⁴⁸ N. Achimescu, *Noile mișcări religioase*, Florești-Cluj, 2012, 125-200.

⁴⁹ Critica acestor teorii la W. Burkert, *Ancient Mystery Cults*, Cambridge-London, 1987; J. Z. Smith, *Drudgery Divine. On the Comparison of Early Christianities and the Religions of Late Antiquity*, Chicago, 1990, 54-73, 85-115.

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Facultatea de Istorie • Centrul de Studii Clasice și Creștine

Bd. Carol I, Nr. 11, 700506, Iași, România
Tel.: 040/0232/201634, Fax: 040/0232/201156

ISSN: 1842-3043
e-ISSN: 2393-2961

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI